

ADATOK A KÖZÉPKORI MAGYAR KÖNYVIRÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

DR. GÁBOR GYULÁTÓL.

(Hat szövegközti hasonmással.)

Az alábbi sorozatban néhány középkori kódexet óhajtok ismertetni, melyeket magyar vonatkozásuk a középkori magyar kódexírás történetére nézve fontosakká vagy legalább érdekeské tesz. Az ismertetésre szánt kódexek részint magyar emberek művei, részint idegen munkák, melyeket középkori magyar másoló örökített meg, részint végül magyar írók művei, melyeket idegenbe ültetett át valaki, dicsőségére a magyar névnek és tudásnak. Ezeket a kódexeket Magyarországon, külföldön találtam, levéltárak és könyvtárak mélyén, a hol eddigelé ismeretlenül rejtettek. Szolgáljanak e sorok kegyeletes megemlékezésül azok iránt, a kik a rég letűnt századokban a magyar tudományos irodalom munkásai voltak.

I. Occam János «Directorium iuris» című művének Temlinus Tamás esztergomi diák által készített XIV. századi másolata.¹

A munka szerzője, Occam János, XIV. századi angol franciskánus volt, a ki 1344. év körül élt.² Munkája egyházi és cziviljogi kommentár négy könyvben, középkori terjengősséggel írva. A bécsi példány magyar kéz írása, Temlinus Tamásé. A kódex 342. lapján olvasható kolofon:

¹ Ez a kódex Bécsben, az udvari könyvtár kéziratgyűjteményében őriztetik. Jelzése: 2146. (Rtec. 88.) saec. XIV. 252. f. Valójában 352 lapból áll a kódex, a «Tabulae codicum» 252. lapszám adata nyilván sajtóhiba.

² Ockam (Jean) franciscain anglais, 1344. Fabricius, B. m. ae. (1735.) IV. 319—20. (2^a, 110'). — Sbaralea, Suppl. W. (1806.) 445'. — Wadding, Script. Minor. (1650.) 216' (2^a; 147'). Ezeket a forrásokat a «Répertoire des sources historiques du moyen âge par Ulysse Chevalier», Bio-Bibliographie, Paris, 1907., Vol. II. 3386. b közli.

Joannes Occam, Anglus, scripsit *Directorium iuris*, opus magnum et

«Finitum in vigilia beati Michaelis in castro Strigoniensi.
Amen dicatur scriptor nec maledicatur,
Thomas vocatur, nec Temlinus denegatur».

A leíró tehát azonos azzal a Temlinus-szal, a ki 1394-ben Bernát diákkal együtt másolta Esztergomban azt a bibliát, a mely jelenleg ugyancsak a bécsi udvari könyvtárban őriztetik.¹ Ez a Temlinus az «Esztergomi Krisztus-collegium» tagja volt,² kinek keresztnévét (Thomas) ez a kódex árulja el. A munka maga igen ritka. Még egy példányát ismerem a müncheni udvari könyvtárban,³ melyről alább szólok.⁴ Ez a müncheni példány azonban XV. századvégi.

Kódexünk hártýára van írva; írása gondos minuscula; idézéseiben a XIV. század szokásos rövidítéseit használja, melyhez a «Modus legendi iura et abbreviaturas» elnevezésű középkori jogi segédkönyv ismerete feltétlenül szükséges. A leíró Tamás diák kétségtelenül hiven követte az eredeti szöveg menetét. Az egyes lapok nincsenek megszámozva, csupán a könyv megfelelő számával (pl. L. (Liber) III.) vannak ellátva. Ezen kívül minden lap felső jobb sarkán az illető lapon tárgyalt cím megnevezése, bal sarkán a titulus száma olvasható.

A négy könyv kezdőlapjai csinos lapszél-diszítéssel vannak körülvéve. A kezdő lapok initialéi (a 80-ik lapon egy *P.* betű, a 158-ik lapon *Q.* betű és a 254. lapon *J.* betű) igen ügyes kézzel, piros és kék festékekkel vannak rajzolva. Maga a szöveg kettős hasábokban folyik.

A könyv táblája erős fatábla, melyről a külső hártýadisz már

doctum. (Wadding: *Scriptores ordinis minorum*, 216. b és Wadding: *Annales Minorum* VII. köt. 314. l. VIII. pont.

Joannis Occami Quodlibeta memorat Jo. Lelandus, cap. 326. (Fabricius: *Bibl. latina*, Tom. III. 395.)

¹ Könyvtári jelzése: 1215.

² V. ö. Csontos János: Adalék a magyarországi XIV—XV. századi könyvmásolók és betűfestőkhöz. (Magyar Könyvszemle, 1879. évf. 44. l.)

³ Könyvtári jelzése: 3897. saec. XV.

⁴ Ezt a müncheni példányt a bécsi udvari könyvtár igazgatósága átkérte Bécsbe, hogy a bécsivel összehasonlíthassam. Karabaček József igazgató úrnak, továbbá Menčík Ferdinand és Beer Rudolf könyvtárőr uraknak ez uton mondok hálás köszönetet azért a nobilis előzékenyséért, melylyel kutatásaimat elősegítették.

teljesen lekopott, csupán a sarkán látható még belőle valami. A könyvön eredetileg két kapocs volt, de ezek is elvesztek.

A kódex első lapja üres fedő lap. A második lap ki van vágva, csak egy piczi darabka van meg belőle, melyen egy aranyfestésű lapdísznek — valószínűleg a könyv díszes cím-lapjának — egy kis része látható. Az első szöveglap az elveszett címlap belső része volt, a mit egy marginális jegyzet-darabka és egy piros lapszéli szám (levágás daczára megmaradtak) mutatnak. A könyv mai első szöveglapján már a második titulus rubruma olvasható: «de fide catholica», de még ugyanezen a lapon az előző (első) cím 4. és 5. pontjai is olvashatók. E szerint csak az első cím 1—3. pontjai hiányzanak. A szöveg első (meglevő) sora: «qui generat, filius qui gignitur». Az első könyv végződik a 79. lap belső részén:

«Explicit liber primus directorii iuris. Qui scripsit, sit benedictus amen.»

A 80. lap első oldalán szép *P* initiale. Felette a rubrum:

«Incipit liber secundus de ministris sacramentorum et rebus pertinentibus ad eosdem». Végződik a 157. lap első oldalán:

*«Explicit liber secundus, qui directorium vocatur. Vinum scriptori debetur de meliori».*¹

A 157. lap belső oldala üres. A 158. lap első oldalán díszes «Q» betű (1. ábra.) és lapszéldísz. Rubrum: *«Incipit liber tercius de delictis et penis consequentibus ex peccatis titulus primus.»*

Végződik a 254. lap első oldalán, az első columnán, a második columna üres: *«Explicit liber tercius directorii iuris».*

A 254. lap belső felén díszes J. betű és lapszéldísz. Rubrum: *«Incipit liber quartus de iurisdiccione omnium iudicum et processu iudiciorum titulus primus».* Végződik a 340-ik lap belső oldalán. Ezután következik a fentidézett colophon.

Ez után néhány lap elveszett. A 341. lap első oldalán *«tabula primi et secundi libri»* rubrum alatt már folyik a tartalomjegyzék «S» betűje: *«Succedere qui debet»* bevezetéssel. A 341. lap 2. oldalán a 6. columnán: *«Explicit tabula directorii iuris primo et secundo libro. Deo gratias amen».*

¹ Ezek a vidám közbeszólások az egyes könyvek végén kétségkívül Tamás diáktól erednek s a müncheni példányból hiányoznak.

Ezután jön a harmadik könyv tabulája: «*De delictis...*» A 342. lap első oldal a) columnáján: «*Explicit liber tercius. Incipit quartus*», A b) columnán: «*Explicit tabula generalis libri quarti. Incipit tabula specialis libri tercii et quarti*». Diszes L. betű. Ezután folyik alphabetikus sorban a tabula.¹ A 351. lap második oldalán: «*Explicit tabula directorii iuris libro tercio et quarto*». A 352. lap első oldalán későbbi írással még egy tabula van összeállítva a harmadik és a negyedik könyv címeiről. A második oldal üres. Ezután következik egy üres alsó fedőlap.

★

Az összehasonlított müncheni példány nagy folio, papír.

(Vízjelzése háromágú korona, a középső ágból kiemelkedő hosszú vonallal.) Írása jól olvasható minuscula, az egész kötet 431. levelet tartalmaz, melyből az első 120 levél egy kéz írása, a mű további darabja ismét egy, az elsőtől különböző kéz írása. A 121-ik levéltől kezdve minden levél a felső jobb sarkán a

1. ábra. Kezdbetű Occam bécsi kódexéből.

«titulus» felírását viseli. A müncheni példány teljes és szövege igen kevés és jelentéktelen íráskülönbséget leszámítva, megegyez a bécsi példány szövegével. A Temlinus-tól eredő versikék hiányoznak. Az első 120 oldalon sűrűn fordulnak elő marginális jegyzetek. Az első négy oldal a kódex használójától eredő és a kódexen is előforduló írásra valló alphabetikus index. Colophonja: «*Incepta et completa anno domini 1494.*».

II. A budai krónika egykorú müncheni és bécsi írott példányai.

1. Az itt ismertetendő kódexek azért is érdeklik a magyar bibliografust, mivel egy magyar munkának, a Budai Krónikának a külföldön való térhódításáról tesznek tanúságot, a müncheni

¹ Az első két könyvnek ilyen specialis tabulája nincsen.

kódex azonban azért is, mivel benne magyar történelemre vonatkozó feljegyzések találhatók. Az utóbbi kézirat a müncheni

2. ábra. A budai krónika müncheni másolatának bekötési táblája.

udvari könyvtár gyűjteményében őriztetik,¹ czíme: «*Historia Australium et Ungarorum*». Papírra van írva, alakja 8-r.

¹ Könyvtári jelzése: Cod. lat. 442.

Diszes préselt bőrkötésű, csinos veretű rézsarkakkal és két rézkapoccsal. (2. ábra.)

A kódex Schedel Hartmann gyűjteményéből való és I. Mátyás király korában készült, minek meghatározására szolgál, hogy a benne közölt Budai Krónika a Budán, Hess András által 1473-ban nyomtatott kiadásról van másolva, míg a kódexben foglalt, Mátyás halálát megelőző csodás tüneményekről írt költemény, úgy látszik, közvetlenül Mátyás halála után vezetettet be a kódexbe.

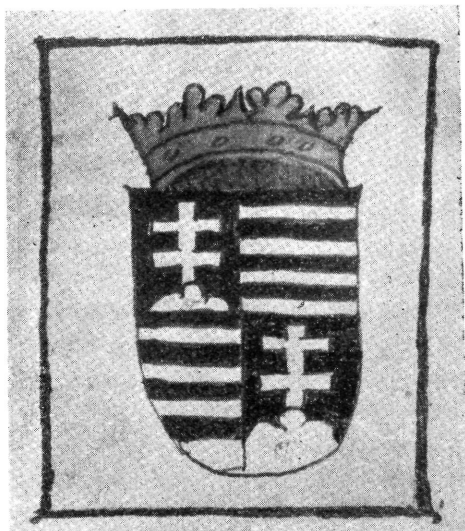
Az egész kézirat 270 lapot tartalmaz, melyek pirossal vannak számozva.

Az első lap le van ragasztva a fedélhez, de a felső $\frac{1}{4}$ része szabad. Ez alatt látható a bajor kir. ezimer felső része, az alsó rész le van ragasztva, de keresztül olvasható: *Ex bibliotheca serenissimorum utriusque Bavariae ducum*. Az első lap belső felén a bajor könyvtár kisebb alakú ex librise.

A belső ex libris le nem ragasztott felső fele szabaddá van téve. Alatta a kódex hártvakötése látható, rajta piros festékekkel írva; LIBER. DOCTORIS, HARTMANNI. SCHEDEL. DE NVREMBERGA: .—

A második lapon van a kódex indexe:

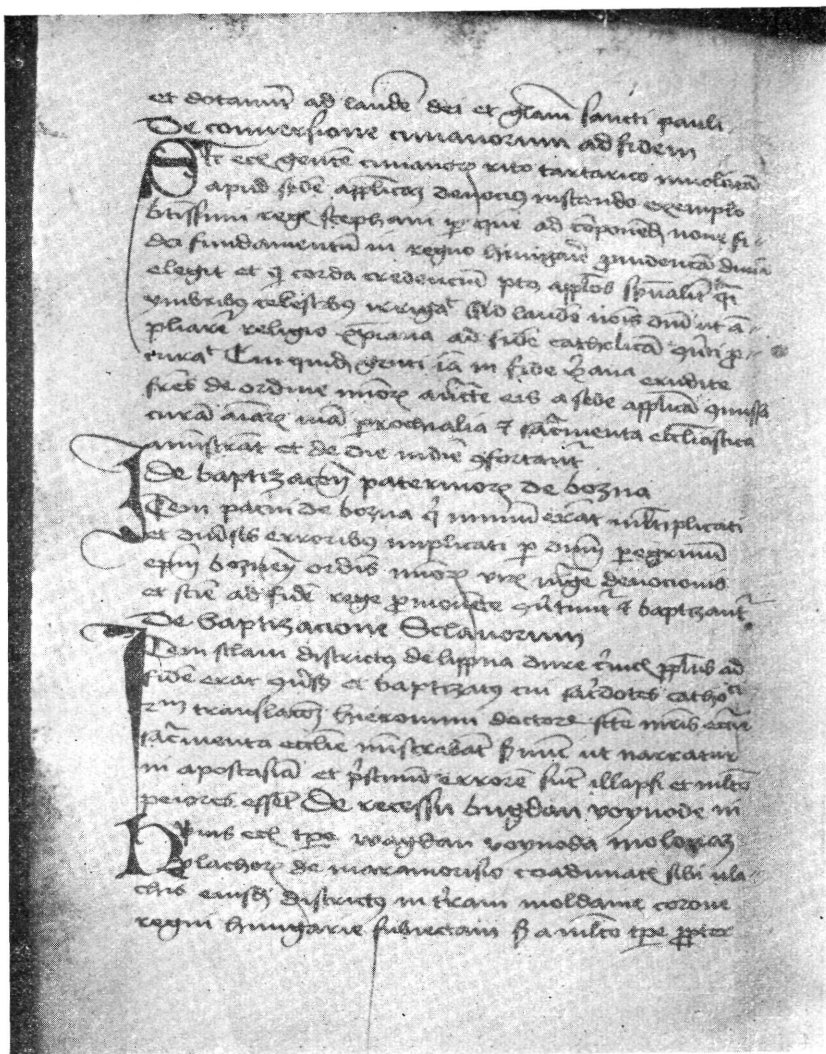
†. Index. eorum | que . in- | isto. libro continentur ; | Historia Australis . de Origine do- | mus Austrie et Gestis in ea | Edita per Eneam Senensem postea | papa Pium ad Fridericum impera- | torem tercium. Licet imperfecta. | carta 1. | Cronica Hungarorum Andree de | Origine Hungarorum et descensu | de Scithia et eorum regibus. ad | Ladislaum prepositum Buden | sem Mathie regis Hungarorum | vicecancellarium. | carta 169. | Lege foe- | iciter. | H. S.¹

3. ábra. Magyarország czimere a budai krónika müncheni másolatában.

¹ T. i. H(artmann) S(chedel).

A 3., 4., 5. és 6-ik lap első oldala üressek. A 6-ik lap 2-ik oldalán kétéjű sas piros alapra ragasztva, fehér papírosból ki-

4. ábra. A budai krónika müncheni másolatának egy lapja.

vágva, mellén piros mezőben fehér pólya. A 7-ik lapon kezdődik Aeneas Sylvius előszava. A 9-ik lapon kezdődik III. Frigyes

története; ugyanez oldalon van az osztrák tárcsapajzs: vörös mezőben fehér pólya. Innen folynak a számok és a szöveg a 19-ik lap első oldaláig. Itt megszakad a szöveg és a számozott lapok üresek a 31-ik lapig. Itt folytatódik III. Frigyes története és folyik a 151. l.^a oldaláig, a hol végleg megszakad. Innen a 164. l.^a oldaláig üres. A 164. l.^b oldalán Magyarország czimere, vékony vörös keretben: kerek talpú négyelt paizs, 1. és 4. vörös mezejében fehér, [de «g.» (grün) betűvel jelezve, hogy zöldre lesz festendő] hármas halomból emelkedő kettős kereszt; a 2. és 3. mezőben négy vörös és négy fehér pólya, fölötte kék belésű, drágakövekkel díszített nyílt leveles arany (sárga) korona. (3. ábra.)

A 165. l.^a oldalán kezdődik a Budai krónika. A 177-ik lapon marginális jegyzet: «Catalogus Hungarorum». Egyébként megszakítás nélkül folyik a krónika ismert nyomtatott szövegének utolsó soráig, csupán a colophon: «Finita Bude...» hiányzik. A szöveg hű másolat. Írása szép — német karakterű — cursiva, csinos, piros kezdőbetűkkel és piros rubrumokkal. (4. ábra.) Hogy a másolat a nyomtatott példányról készült, onnan tűnik ki, hogy a Hess András praefatióját is közli.¹

A kódex 266. l.^a oldalától folyik ismeretlen szerzőnek a Mátyás halálát megelőző tüneményekről írt verse:

*Ad cetum Pannonum De monstis que precesserunt mortem diui Mathie
Regis Vngarie.*

Vltimo nobis celebrandi amici
Pannonnes claris studijs fauentes
Quique sub celo meliore nati
Sole propinquo

Auream terram colitis beati
Quam rigat pulcer Sauus et sonanti
Defluens cursu Drauus et remoti
Nominis Ister.

Solus hic vastas tumidi procellas
Armaque rei potuit tirannj
Fere dum late dederat ruinas
Perfidus hostis.

¹ A müncheni kir. könyvtár katalogusa tévesen Hess Andrást írja a krónika szerzőjének.

Sed premit victor refugas catervas
Et truces enses animi furentis
Sternit: et seuam rabiem cruentis
Stragibus arcet.

Sepius mecum repetistis alta
Mente: que rerum fuerint latentes
Inferum cause: superumque quis sit
Lucidus ordo.

266/b.

Unde tam vastis mare fluctuosum
Turget ventis nebulosus aer
Unde vel vultus triplices coloret
Nubibus ether.

Igneus phebi globus unde tanto
Impetu currat rapido rotatus
Turbine et lentam nitidis reducit
Solibus umbrans.

Et modo celsas properans subarcetos
Parturit flores iterum rotatus
Orbe declivi pluuium recurrit
Pronus ad Austrum.

Sepius metum rigido sub axe
Frigus arcetvum pepulistis altis
Noctibus blando mea dum calebant
Tempora bacho.

Qui modo vultus posuit serenos
Arma fraternis animis perosus
Et genuit mestis habitata raris
Arva colonis.

Marcios longos queritur furores
Et truces ultrix galee micantis
Stridulos arcus et abacta lento
Spicula cornu.

267.

Non habet secum satyros procaces
Nec leves faunos calamis sonantes
Meret et nullis comitata pratis
Gracia nymphis.

Quam gravem cladem superi scientes
 Noscere humanum voluere pectus
 Dum fuit magnis patefacta monstribus
 Ira deorum.

Visus ardenti rubicundus igne
 Crinibus sparsus rutilis cometis
 Et stetit Mavors facie minaci
 Herculis astro.

Phebus et tantos fugiens tumultus
 Mestus abscondit rosei micantem
 Verticis vultum soror ut decora
 Lumina texit.

Quin et infausto genitrix labore
 Tristis inmanem peperit draconem
 Quique funesto furiale sparsit
 Ore venenum.

Huic graves modo venient ruine'et
 Bella permultas sacianda cedes
 Quas parit fulvum stolidis petitum
 Regibus aurum.

267/b.

Quale nobiscum deus ipse fatum
 Tentat aut qualem superi dedere
 Legibus sortem teneamus equam
 Tempore mentem.

Et brevis nobis abeunt beati
 Temporis soles: statuatur altis
 Cimby's bachus fugiant necantes
 Pectora cure.

Increpet nervos Cythare canoras
 Mobilis pollex veniat solutis
 Crinibus curas relevat edaces
 Mollior etas.

Cum data est nobis brevis hora vite
 Et cito ruge properant seniles
 Vixerat felix sua qui fugavit
 Tristia letis: —

A 268. lap üres. A 269. l.^a oldalán következő feljegyzés olvasható:

De Maximiliano archiduce Austrie.

C. Anno domini 1459. die vigesimo secundo Maij Maximilianus Fredrici Romanorum imperatoris filius nascitur.

C. Anno domini 1486. die vigesimo Februarij Maximilianus Friderici regis ac Romanorum imperatoris filius in regem Romanorum ab electoribus Alemanie eligitur.

C. Anno domini millesimo quadringentesimo octuagesimo octavo penultimo Januarij die Maximilianus rex Friderici Romanorum imperatoris filius exercitum equitum quadringentorum, peditu(m) mille quingentorum ducens a Burgentibus, dum urbem Burgem egrederetur, maiore copiarum parte iam emissa captus in vincula coniectus est, affirmantibus Burgentibus non prius illum se de vinculis educturos, quam pacem cum rege Francorum firmasset.

C. Die tertio Maij Fridericus Romanorum imperator iniuriam filii bello vindicaturus, coacto exercitu quadraginta milium inter equites ac pedites ad Burgem equitat, quumque oppido ad octo milia appropinquasset, exterriti Burgenses, quod nec ipsi tanto exercitui pares essent, nec aliunde presidia exportarent, generali habito consilio communiter decernunt, ut iniurias Maximi(li)ano illatas novis obsequiis redimant; itaque in maxima quadam cuiusvis platea pulchrum erigunt tribunal, ibique Maximilianum vinculis exemptum quantum possunt honorifice collocant, regem salutant, veniam errori suo, et ne exercitum paternum propius accedere sinat, deprecantur. Quibus Maximilianus magno atque cesareo animo veniam dedit: legatusque pro Burgentibus factus patrem, ut exercitum retro duceret, exoravit. Quo impetrato cum patre simul et exercitu Anuersam versus profectus est.

A 269. l.^b oldalán Mátyás királynak Bécsbe történt diadalmas bevonulásáról szóló, nyilván egykorú feljegyzés:

«Sciendum, quod Anno domini M^o CCCCLXXXV^{to} Rex Vngarorum Mathias intravit civitatem Wiennensem eam capiendo in vigilia corporis Xpi hora octava de mane: Primo premisit triginta duos currus cum alimentis: Secundo duo milia equestres electos: Tercio viginti quatuor cameli secuti sunt illos equestres portantes thesaurum regis: Quarto secuti sunt quadringenti pedites: quinto viginti 4^{or} episcopi¹ cum mille equitibus electis viris: Sexto Rex Mathias intravit cum mille equitibus secuti sunt bene armati et equi vestiti usque ad terram. Septimo secuti sunt regem ducenti

¹ Nyilván az infulás főpapokat mind püspököknek nézte a krónikás, mert 24 püspök nem lehetett jelen a bevonuláson. Hogy a bejegyzés egykorú, mutatja maga a szöveg: «...regina Hungarorum *intrabit* civitatem regalem Wiennensem feria 4^a ante octavam corporis Christi», tehát június 8. előtti.

pedestres electissimi. Octavo secuti sunt mille boves in sustentacionem civitatis supradicte. Et dicitur, quod regina Vngarorum Intrabit civitatem regalem Wienensem feria 4^a ante octavam corporis Xpi. Mira rerum mutacio :

5. ábra. Szent Lászlót ábrázoló fametszet.

Et novus siderum influxus Wienna caput Austrie ad Vngaros pervenit : Sic deo placuit ludere fortunam dixisse antiquitas : Nos divine providencie cuncta tribuimus :» —

A kódex ezzel véget ér. Tartalmaz azonban még néhány érdekes hungaricumot.

A kódex utolsó (270.) lapjának második oldalán következő czeruzával írott feljegyzés olvasható: «*Beigelegt eine series regum Hungariae, — áthúzva: von Schedels Hand, — die bei den Bruchstücken gefunden wurde. 9/XII. 91. mit Fundbemerkung von Föringers Hand. 1 Dplbl. in 4° Pag. (mit 1 Dplbl. Umschlag)*».

A kódexbe bele van téve egy genealogiai táblázat. Ez egy szürke papír fedő lapban van, melyre következő feljegyzés van írva: «*Dieses Doppelblatt lag in dem Exemplare Inc. c. a 607. von Thurotz Cronica Hungarorum August. 1488. Ratdolt. 4° u. wurde zur Aufbewahrung bei den Mss. übernommen. M. 18 April 1861. F.*» Kívül: «*Zu Cod. lat. 442.*»

Ez a genealogia nyilván a Thuróczi Krónika 1488-iki kiadásából iratott ki és úgy látszik kódexünk másolója használta is; erre vall a 177-ik lap marginális jegyzete: «*Catalogus Hungarorum*». Hogy ez a táblázat Mátyás halála előtt készült, azt onnan következtetem, hogy a 35. számú körbe, — mely az utolsó — Mátyás neve mellé nem iratik a halálozás évszáma.

Végül az utolsó, — magyar vonatkozású emléke ennek a kódexnek a bekötési táblára felragasztott, színezett, fametszetű Szent László-kép. A durva fametszet vaspánczél öltözetben mutatja a szent királyt, kezében a hagyományos bárdal. A kép keskeny fekete kerettel van körülvéve és a kódex bekötésekor ragasztatott be. A kép alatt következő bejegyzés: *Item illigatori Leonardo.*

Magán a fametszeten a mező legalja sárga, feljebb zöld, felette a levegő színezetlen. A ló színezetlen, kantárszíjai vörösek. Szent László pánczélezata sárga, kardja, töre, bárdja éle fekete, sisaktollai: piros (1.) fehér (2.) zöld (3.) sisaktakarója: a felüllévő rövidebb zöld, a hosszabban lelógó piros. Az iratszalog színezetlen: Sanctus Hung. (? Kun(i)g) Lassel. A pajzs: négyelt. Az első mezőben két vörös és két fehér pólya a negyedik fehérrel és vörössel ötször vágott; a második és harmadik vörös mezőben fehér kettős kereszt (hármás halom nélkül). (5. ábra.)

2. A krónika másik példánya Bécsben őriztetik a cs. és kir. udvari könyvtár kézirat gyűjteményében.¹ Nagy 4-r. alakú

¹ Könyvtári jelzete 3445. chart. saec. XV.

papír kódex, melynek 95 a) lapjától a 171. b) lapig terjed a krónika, mely épp úgy, mint a müncheni, a nyomtatott példányról készült. A 95 a) lapon pirossal festett *C* betű után: *«ad venerandum dominum Ladizlaum prepositum budensem: prothonotarium apostolicum: nec non vicecancellarium serenissimi regis Mathie in cronicam hungarorum andree prefacio. C* (kéken festve) *um superiori... A 171. l.^b oldalán végződik a krónika: «...augere dignetur etc. Explicit historia hungarica.*

Et $\left\{ \begin{array}{l} \textit{sic} \\ \textit{est} \end{array} \right\} \textit{finis}$.

Szépen írva. a XV. század jellegzetes németes cursivájával. A czimek pirossal vannak aláhúzva, minden cím előtt *α* betűjel váltakozva piros és kék színben. Az egyes fejezetek első betűi csinos kis initialek, felváltva piros és kék színben. Oldaljegyzetek nincsenek, csak az elején egy pár egész újkori feljegyzés.

III. Magyar Pál XIII. századi kánonjogtudós «Notabilia» című művének ismeretlen példánya a gliesseni egyetemi könyvtárban.

Magyar Pálról és munkájáról, a III. Incze pápa ügyleveleihez írt Notabiliákról, más helyütt és pedig behatóan óhajtók megemlékezni. E helyütt csupán a bibliográfiai szempontokkal foglalkozván, a Notabiliák egy eddig nem ismert példányát irom le, utalva röviden az érdeklődőket Toldy Ferencz,¹ Fejérpataky László² és Békesy Emil³ idevágó dolgozataira.⁴ Lehetetlen azon-

¹ Toldy Ferencz: Ujabb adalékok a régibb magyar irodalomtörténethez. (Ért. a nyelv és széptud. köréből, II. köt., VII. rész.)

² Ifj. Fejérpataky László: Jog- és természettudomány az Árpádok alatt. (Abafi: Figyelő, III. köt. 190. l.)

³ Békesy Emil: Magyar írók az Árpádházi királyok korában. (Katholikus Szemle: X. köt. 536. és köv. l.)

⁴ Chevalier: Repertoire II. 3539 b: «*Paul* (b^x), hongrois dominicain à Bologne 1221, missionn. en Cumanie, ou † 1242.

Année Dominic. (1884.) II. 609—14;

Mazzeti: Prof. Bologna (1847.) 2348;

Pétin: Dict. hagiogr. II. 1539;

[Prileszky], Acta ss. Ungar (1744), II. App. 17—23;

Schulte, Geschichte des Canon. Rechts (1875.) I. 196—7.

ban pirulás nélkül gondolnom Magyar Pálra, ki elsőnek szerzett dicsőséget a külföldön a magyar tudós névnek, ki a bolognai egyetemen az egyházjog professora volt abban a korban, midőn ez egyetem véleménye kötelező tekintélyű volt Európában, de a kinek 22 folio oldalnyi kicsiny, de jeles munkáját a hálás(?) utókor még arra sem érdemesíté, hogy kinyomassa! Pedig büszkeségünk kellene, hogy legyen, hogy már a XIII. század legelején akadt magyar elme, ki a jogtudományt az akkori művelt világ legelőkelőbb egyetemének katedrájáról hirdette s a kiről úgy kortársai, mint az újabb kor nagynevű külföldi tudósai a legnagyobb elismerés hangján nyilatkoznak.¹

Azonban térjünk a tárgyra. Magyar Pál Notabiliáinak eddigelé két példánya volt ismeretes:

I. A lipcei példány (a lipcei egyetemi könyvtárban, 975. sz. al. fol. 209. a. — 216. a.) a XIV. századból.²

II. Az angersi városi könyvtár XIII. századi példánya. (No 361.)³

¹ V. ö. Toldy: i. m. 4—5. ll.

² Leírását adja: Schulte: Literaturgeschichte der Compilationes antiquae. (Sitzungsberichte der Kais. Akad. Philos. — Hist. Cl. LXVI. köt. 53. és köv. l.) és Toldy Ferencz. i. m. 6. és 7. ll.

³ Ezenkívül Csontos János is felfedezni vélt egy példányt a bambergi királyi könyvtárban s erről említést tesz (M. Könyvszemle, 1883. 213. l.), minden ismertetés, sőt a könyvtári jelzés közlése nélkül. Ezt a felfedezést azután Békesy Emil teljes jóhiszeműséggel valónak vette. Tényleg azonban ennek a felfedezésnek semmi alapja sincs s az egész nem egyéb, mint Csontos tévedése.

Csontos tényleg kutatott Bambergben s erről be is számol a M. Könyvszemle idézett helyén, említve, hogy ott egy XIV. százazbeli kódexet talált: «Petri Beneventani Compilatio V. librorum Decretalium tertia vocata, quam Paulus Ungarus interpretatus est». Az is tény, hogy van egy kódex a bambergi könyvtárban, melybe ez be van jegyezve, de valójában az illető kódex csak a Compilatiót tartalmazza, a Notabiliák nélkül. Ennek pedig következő a magyarázata:

A bambergi könyvtár régi kéziratcatalogusa: «Vollständige Beschreibung der öffentlichen Bibliothek zu Bamberg, von Heinrich Joachim Jaeck I. Theil. Nürnberg, 1831.», a következő leírást tartalmazza (124. l.):

«980. [Petri Beneventani, subdiaconi et notarii Innocentii III. circa a. 1220.] compilatio V. librorum decretalium, tertia vocata, quam Paulus Ungarus interpretatus est. (Pancirolos de leg. interpret. Ed. II. 414. — Oudin II. 1726. Ed. Herdae 1575. et Paris 1609. f.) S. XIV. 105. fol. 2 col.

Ezek közül a lipcei példány, valamint az angersi példány a II. és III. compilatiohoz írt Notabiliákat tartalmazza.¹

III. Az általam felfedezett példány a giesseni egyetemi könyvtárban őriztetik, nagy folio, hártyakódex,² mely az írás jellege és a használt rövidítések után ítélve, a XIII. század végén, vagy a XIV. század elején, Itáliában íratott. A kódex két munkát tartalmaz; az első rész: 1—22. oldal, Magyar Pál Notabiliáit tartalmazza, a második rész: 23-tól végig magát a III. Compiliatiót, melyhez Magyar Pál a Notabiliákat írta.

Tudjuk, hogy III. Inceze pápa 1210-ben meghagyta jegyzőjének Benevent Péternek, hogy az ő pápasága alatt 1210. évig kibocsájtott ügyleveleket gyűjtse egybe. Ez meg is felelt feladatának s a gyűjtemény, — mely *Compilatio tertia* nevet nyert —

c. gloss. marg. e. bibl. cath. Bg. C. 18. Fol. (P. II. 6.)» Ennek a kódexnek jelenlegi könyvtári jelzete: «Msc. Can. 19.»

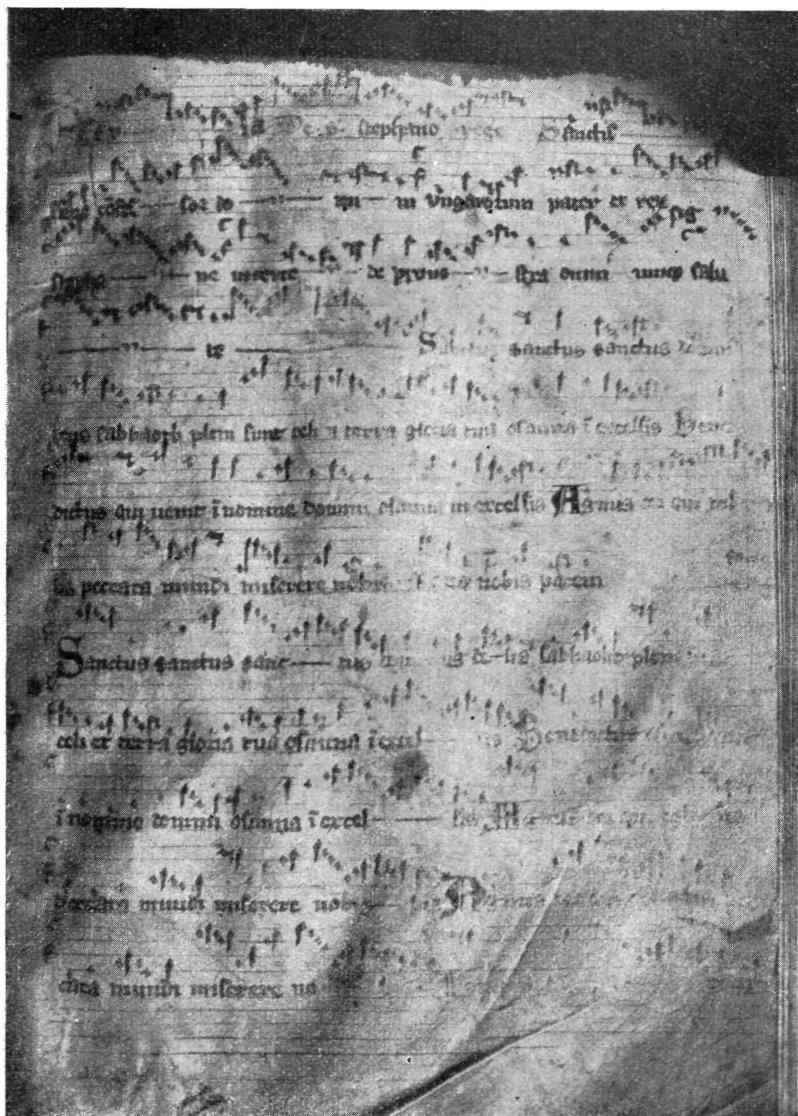
Jaeck ezt a tartalomjegyzetet beírta magába a kéziratba is. Természetesen semmi egyebet nem akart vele jelezni, mint azt, a mit a compilatiókra nézve az általa idézett forrásmunkákban talált, hogy t. i. a III. Ince compilatióihoz Magyar Pál írt Notabiliákat. Később dr. Leitschuh, volt bambergi főkönyvtáros ideiglenes czédula-katalógust készített a kéziratokról, de kizárólag a Jaeck-féle adatok alapján.

Akár az utóbbit, akár a Jaeck-féle munkát olvasta tehát Csontos, sőt talán a kódexet is megnézte, mindenesetre tévesen említi Paulus Hungarus művét, mivel az nincs a szóban forgó kéziratban, valamint nincs benne a bambergi könyvtár egy másik compilatio-példányában sem, mely Jaeck idézett művében következőleg említették: «982. — — eadem S. XIV. 82. fol. e. bibl. cath. Bg. C. 11. Fol. (P. II. 7.)» melynek mai könyvtári jelzete: Msc. Can. 20.

¹ Ekként úgy a Toldy Ferencz, miként a Békesy Emil közleményeit ki kell igazítanunk. Toldy ugyanis Schultét rosszul olvasván, még egy fuldai és egy königsbergi kódexben is a Paulus Hungarus Notabiliáit véli feltalálhatni, holott Schulte azokban: «Andere Notabilia zur Comp. III.» cím alatt szól. A tévedést, — de csak a königsbergi kódex felemlítésével — átvesszi tőle Békesy és azzal tetézi, hogy mind a négy Notabiliában a I-ae et II-ae Compilationis notabiliáit véli. Folytatja azután a tévedést, mikor a III. compilatio magyarázatának kéziratáról azt állítja, hogy az ismeretlen, holott a lipcei kódexben is benne van. Hogy pedig a Notabiliák nem «a kánoni törvénytár némely részeihez írt magyarázatok», azt eléggé dokumentálja, hogy a compilatiók a Corpus iuris canonici-ban egyáltalán nincsenek benne. Egyáltalán anakronizmus a XIII. században kánoni törvénytárról beszélni.

² Könyvtári jelzése: MCVI. (B. G. (3.) 1. fol.)

megküldetett véleményezés végett a bolognai egyetemnek s az

6. ábra. Szent Istvánról szóló rész a bambergi gradualéban.

által elfogadtatván, kötelezővé tétetett.¹ Ezt a compilatiót követi

¹ «...insinuacione presencium innotescat, decretales epistolas a

Magyar Pál és pedig úgy, hogy az illető ügylevél első egy-két szavát leírja, pl. «*Cum omnes*» és utána teszi a maga jegyzetét: «*Nota, quod...*» bevezetéssel. Ekként pontosan összehasonlítván a Notabilia-t, magával a Compilatióval, megállapíthatjuk, hogy a III. Compilatióhoz írt teljes Notabiliákkal van dolgunk.

A kódex bevezetése: «*Incipiunt notabilia super devocioni¹ de constitutionibus*». Egyszer piros festékkel és föléje írva egykorú kéz írásával még egyszer ugyanez a sor. A szöveg bevezetése: «*Devocioni. Nota, quod tituli decretalium sunt autentici*». Ezután három hasábosan folyik a szöveg. Minden fejezet címe piros festékkel van írva: «*de rescriptis, de consuetudine*» stb. Minden bevezető szó előtt egy «q» betű. Az első oldalon ez a «q» betű és a bevezető szó első betűje pirossal van diszítve. Ez a diszítés a többi oldalakon már nincs meg. A szöveg befejező szavai: «*de privilegio delinquere² non formidant*». Sem a szövegben, sem másutt Paulus Hungarusról említés nem tétetik.

Ellentétben a lipcsei példánnyal, ezek a Notabiliák nincsenek könyvekre osztva, valamint a Compilatio maga sem, hanem csupán fejezetekre.

Különben az írás elég világos minuszkula, roppant erős rövidítésekkel.

A kódex kemény, bőrrel bevont fatáblába van bekötve és két csinos rézkapocscsal ellátva. A hártyalapokat két papír levél előzi meg. Az első a következő feljegyzés:

«Innocentii III. Pont. rom. Collectio Decretalium per Petrum Beneventanum adornata anno MCCX.

De hoc codice anno 1772. Programma scripsi cuius exemplar appono.³

dilecto filio nostro P. (t. i. Petro) subdiacono et notorio (!) nostro compilatas fideliter et sub competentibus titulis collocatas in nostris usque ad XII. annum continuum registris, quas ad cautelam sub bulla nostra vobis duximus transmittendas, ut eisdem absque quolibet dubitationis scrupulo uti possitis, cum opus fuerit, tam in iudiciis, quam in scolis». Ezek a compilatio bevezető sorai. Az első szavak helye üres, nyilván diszes iníciálét készült belerajzolni a kódex másolója.

¹ A giesseni könyvtár katalógusában tévesen «devotione» iratik. A «devotioni» szó a pápa átküldő levelének bevezető szava: «Devotioni tuae... innotescat». Különben a többi példány is «devotioni»-t ír. (V. ö. Schulte i. m. id. helyét.)

² A giesseni katalógusban: «defendere» (!)

³ Ez a kódex-leírás Kochnak egy dissertatiója, megvan a giesseni

IV. A bambergi XIII. századi magyar vonatkozású graduale.

Az idén nyáron a bambergi városi könyvtárban kutatva, kezembe került egy XIII. századi graduale,¹ melynek 34. lapján egy *Szent Istvánról szóló rész* foglaltatik. Maga a graduale a benne előforduló speciális bambergi ünnepek után ítélve, Bambergben íratott és pedig a «Frohnleichnams Fest» felvételénél fogva a XIII. század végén.

A hazánkat érdeklő lap (6. ábra.) egy kivágott lap helyére van varrva és kétségtelen, hogy a hártján eredetileg más szöveg volt, mely ledörzsöltetett és helyébe íratott a Szent Istvánról szóló rész.

A hangjegyek a magyar zeneirodalomnak eddig ismert leg-régibb emlékét őrizték meg számunkra. A szöveg következő:

«Alleluja. De s(ancto) stephano rege. Sanctissime confessor domini Vngarorum pater et rex stephane intercede pro nostra omniumque salute. Sanctus sanctus sanctus dominus deus sabaoth pleni sunt celi et terra gloria tua osanna in excelsis. Benedictus qui venit in nomine domini osanna in excelsis. Agnus dei qui tollis peccata mundi miserere nobis, dona nobis pacem».

Azután még kétszer a Sanctus, Benedictus és Agnus dei, különböző hangnemekben.

A szöveg kezdőbetűi pirosra vannak festve, a hangjegyek között látható «c» és «f» jelek az Arezzói Guido-féle jelzések.

A graduale úgy látszik Magyarországra került a XIII. században és így jött bele ez a rész, (vagy valamely magyar földről támogatott kolostorban használtatott), különben nem volna érthető a magyar szentnek felvétele egy német graduáléba.

A hangjegyek és jelzetek tényleg a XIII. század végére vallanak.²

könyvtárban, de a Compilatiót tárgyazza, míg a Notabiliákat csak pár szóval említi. A kéziratn még:

«Male et ex insecitia quidam tergo huius Codicis inscripsit: Decretum cum Glossa et ita in catalogo bibliothecae extabat. Ignorabamus ergo verum huius thesauri nomen, donec ego ante paucos annos, quum MSS. iuridica bibliothecae acad. perlustrarem, illud detegerem. Giessen d. XIV. Martii 1772. D. Jo. Christoph. Koch.»

¹ Leitschuch és Fischer: Katalog der Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Bamberg. I. 153. l. «12. Ed. III. 13. perg. 27·7×19·6 cm. 72. Bl. 1. Col. 13. Zeil. 13. Jahrd.»

² Oswald János úrnak, a Magyar Zeneakadémia tudós professorának e helyütt mondok őszinte köszönetet az adott szives felvilágosításokért.